

Ei-inhimillisen ympäristön monimutkaiset toimijuudet: Haastattelututkimus ympäristönovelleista¹

Viime vuosikymmeninä ekokritiikin painopiste on siirtynyt tarkastelemaan ihmisten ja ei-inhimillisen tai ihmistä laajemman ympäristön keskinäistä vuorovaikutusta. Ilmastomuutos on ollut tärkeä teema tuoreessa ekokritiikissä, jossa on erityisesti alleviivattu runouden ja proosan ainutlaatuisia kykyä välittää lukijoille ilmastokriisin mittasuhteita ja seurauksia (Farrier 2019; Trexler 2015). Erityisesti ilmastomuutokseen suuntautuneen climate fiction -genren eli ilmastofiktion on sanottu tuovan abstrakti ja kaukaiselta tuntuva ilmastomuutos lähemmäksi lukijoiden kokemusmaailmoja (Goodbody & Johns-Putra 2019). Ilmastofiktion on mainittu myös kutsuvan lukijoita toimintamahdollisuuksiensa ja tulevaisuudenvisioidensa pohdintaan (Goodbody & Johns-Putra 2019; LeMenager 2017; Malpas 2021; Nikoleris et al. 2017; Weik von Mossner 2019). Monet tutkijat ovat peräänkuuluttaneet näiden lupausten lunastamiseksi innovatiivisia kirjallisia strategioita, kuten irrottautumista ihmiskeskeisestä fokalisaatiosta ja ei-inhimillisen maailman toimijuuden kuvaamista (Caracciolo 2021; Clark 2015; Goodbody & Johns-Putra 2019). Tähän omintakeisuuden korostamiseen liittyen ekokritiikin piirissä on usein oletettu, että voidakseen tavoittaa ekologisten katastrofien ja ilmastomuutoksen monimutkaisen luonteen, kertomusten on oltava jollain tavoin monimutkaisia tai herätettävä lukijoissa monimutkaista ajattelua (esim. Caracciolo 2021; Caracciolo & Ulstein 2022; Hegglund 2020; Trexler & Johns-Putra 2011).

Osassa ekokriittistä ajattelua on rakennettu suoraa yhteyttä kertomusten lukemisen ja lukijan ympäristöön liittyvien kognitioiden tai asenteiden välille. Tutkiessaan sitä, kuinka tarinamaailmat kutsuvat meitä simuloimaan kokemuksia ja katalysoivat lukijoiden psykologista uppoutumista kertomuksiin, Erin James (2015) ja Alexa Weik von Mossner (2017) ovat osoittaneet, kuinka kirjallisuus voi kutsua lukijaansa kokemaan ei-inhimillisen ympäristön uudella tavalla merkitykselliseksi ja rohkaista välittämään laajemmasta piiristä erilaisia olentoja. Erin Jamesin (2015) ”ekonarratologiassa” yhdistyvät ekokriittinen kiinnostus kirjallisuuden ja fyysisen ympäristön suhteeseen ja narratologinen huomion keskittäminen kirjallisiin keinoihin ja rakenteisiin. Lukijan mielessään rakentamalla tarinamaailmalla (*storyworld*) on voima laajentaa hänen ympäristöllistä kuvittelukykyään (Lawrence Buellilta lainattu käsite *environmental imagination*) kutsumalla lukija kokemaan erilaisia ympäristöjä muiden ihmisten näkökulmista (ks. James 2015).

Empiirisen ekokritiikin käytössä on ollut määrällisiä ja laadullisia menetelmiä sen tutkimiseksi, voivatko kertomukset herätellä ihmisten ympäristötietoisuutta tai muuttaa heidän ajatuksiaan erilaisista ympä-

¹ Tämä artikkeli pohjaa toiseen tutkimukseen, johon saatiin rahoitusta Euroopan tutkimusrahostolta (European Research Council, ERC) apurahanumerolla 714166 liittyen Euroopan Unionin ”Horizon 2020” tutkimus- ja innovaatio-ohjelmaan.

ristöteemoista, kuten ilmastonmuutoksesta tai eläinten hyvinvoinnista (katso tässä numerossa Lahtinen & Löytty, lisäksi mm. Mafecki et al. 2016; Schneider-Mayerson 2018; Schneider-Mayerson et al. 2020). Määrälliset tulokset ilmastofiktion mahdollisuuksista vaikuttaa lukijoiden ilmastonmuutosasenteisiin kehottavat varovaisuuteen. Ilmastofiktio pystynee muistuttamaan ilmastonmuutoksesta jo valmiiksi huolestuneita kansalaisia ilmiön vakavuudesta, mutta tuskin kykenee muuttamaan konservatiivisten skeptikkojen mielipiteitä (Schneider-Mayerson 2018). Vaikka ilmastofiktion lukeminen näyttääkin tuottavan positiivisia vaikutuksia ihmisten uskomuksiin ja asenteisiin suhteessa ilmastonmuutokseen, nämä vaikutukset myös katoavat suhteellisen nopeasti (Schneider-Mayerson et al. 2020). Toistaiseksi käsillä ei ole juurikaan laadullista, kertomusten lukijoiden käsitteellistykseen paneutuvaa tutkimusta ympäristöaiheisesta fiktiosta.

Tämän artikkelin keskeisenä käsitteenä on *toimijuus*. Tutkin, millaisia käsitteellistyskäsitteitä ei-inhimillisen ympäristön teoista, kyvyistä ja kapasiteeteista haastateltavat rakentavat keskustellessaan lukemistaan tarinoista. Käytän käsitettä ”ei-inhimillinen” asettuen humanistisen tieteiden käännteeseen, jota Richard Grusin (2015) on kutsunut nimellä ”nonhuman turn”. Viljelen termiä sen selkeyden vuoksi, kuitenkin tiedostaen sen ongelmallisuuden. Käsitteen ”ei-inhimillinen” voi nähdä uudistavan binääristä vastakkainasettelua ihmisen ja muun ympäristön välillä samalla kun siihen kietoutuu esimerkiksi ”inhimillisyyteen” liittyviä kunnioittavan ja arvokkaan kohtelun assosiaatioita (Kortekallio et al. 2020). Viittaa käsitteellä laajaan skaalaan ilmiöitä ekosysteemisistä prosesseista yksittäisiin ympäristön elementteihin (esimerkiksi vuoret, vesistöt) tai eläviin olentoihin (kasvit, eläimet). Jonkinasteisen kiistämättömän ihmiskeskeisyyden riskin myöntäen ymmärrän tässä artikkelissa toimijuuden kielellisesti tuotetuksi käsitykseksi ei-inhimillisen ympäristön elementtien pystyväisyydestä tai kykeneväisyydestä.

Ei-inhimillinen toimijuus on keskeinen käsite ilmastokriisiä ja muita ekologisia katastrofeja koskevissa keskusteluissa eikä vähiten siksi, että siihen kiteytyy monenlaista ihmisen ja ympäristön suhteen problematiikkaa. Perinteinen määritelmä toimijuudesta on ihmiskeskeinen, sillä se mielletään useimmiten hallinnan tunteeksi ja ihmisen kyvyksi kontrolloida sekä itseään että ympäröivää ei-inhimillistä maailmaa (Harré 1993; Kögler, 2010; Pope 1998; Yamamoto 2006). Toisin sanoen, toimijuus on kykyä tuottaa tietoisesti muutoksia ”ulkoisessa” todellisuudessa joko kielellisten ilmaisujen tai fyysisen toiminnan kautta.

Perinteiseen toimijuuskäsitykseen liittyy usein implisiittisesti ajatus siitä, että toimija on ympäristöstään erillinen, rationaalinen olento, joka on tietoinen omista toimistaan ja pystyy refleктоimaan niitä (Harré 1993; Marchand 2018; Pope 1998; Toivonen 2022; Yamamoto 2006). Perinteinen toimijuuskäsitys rajoittaa sen yksittäisen rationaalisen ja kontrolloivan ihmisolennon ominaisuudeksi – ihmisolennon, jonka identiteetti rakentuu joksikin ei-inhimillisestä maailmasta erilliseksi ja sen yläpuoliseksi. Siten tämä käsitys kantaa mukanaan moninaisia ongelmallisia siltoja ekologisten kriisien taustalla risteileviin länsimaisen vallankäytön ja riiston kysymyksiin (Marchand 2018; Plumwood 2009). Tällaiset toimijuuskäsitykset sulkevat ulos sekä kuvaukset ei-inhimillisen ympäristön toimijuudesta että sellai-

sesta ihmistoimijuudesta, joka nousee ihmisen kytköksistä ei-inhimilliseen ympäristöön (Plumwood 2009).

Humanististen tieteiden piirissä erityisesti uusmaterialistit ovat ansiokkaasti haastaneet näitä perinteisiä toimijuuskäsityksiä ja tuoneet toimijuutta esiin jonakin, joka nousee monimutkaisista erilaisten olentojen, ilmiöiden ja prosessien verkostoista. Näin puretaan ajatusta, että toimijat ovat erillisinä olentoina olemassa näiden suhdeprosessien ulkopuolella (Barad 2003; Braidotti 2019; Haraway 2016). Filosofian ja yhteiskuntatieteiden puolelta on syytä mainita Bruno Latour, jonka kehittämä toimijaverkkoteoria kuvaa yhteiskuntia ja kulttuureita laajentamalla toimijan käsitteen koskemaan myös ei-inhimillisiä entiteettejä, kuten faktoja tai fyysisiä objekteja, ja korostamalla toiminnan laajalle jakaantunutta luonnetta (Latour 1996, 2011). Toimijaverkkoteoriassa toimija ei ole sidoksissa ajatukseen erillisistä, omia motiiveitaan toteuttavista ihmisyyksilöistä; toimijuus on niin verkostomaisesti hajaantunutta, ettei sitä itse asiassa voida käsitteellistää edes yksittäisten toimijoiden vuorovaikutuksena (Latour 1996, 2011).

Toimijuuden käsitteen uudelleen neuvottelulla on merkitystä ihmisen ja ei-inhimillisen ympäristön suhteiden ymmärtämiselle. Aiempi tutkimus on tuonut esiin, että länsimaisessa ajattelussa ja media-diskurssissa toistuvat tietynlaiset tavat ymmärtää ei-inhimillinen ympäristö. Usein niihin kytkeytyy myös perin yksiviivaisia ei-inhimillisiä toimijuuskäsityksiä. Luonto mielletään usein joko ihmisten tekojen haavoittuvaiseksi uhriksi, potentiaalisesti uhkaavaksi voimaksi, johon ihmisten ei pitäisi sotkeentua, tai subliimeja ykseyden kokemuksia tarjoavaksi, lähes yliluonnolliseksi toimijaksi (Coscieme et al. 2020; Evans 2012; Hansen 2006; Olausson & Ugglä 2019; Simula 2012; Wall 1999; Williams 1993). Useissa esiintymismuodoissaan nämä käsitykset heijastavat länsimaisissa yhteiskunnissa voimakasta narratiivia, jonka mukaan ympäristö on jotakin ihmisistä erillistä ja olemassa ainoastaan tarjotakseen ihmisille passiivisen, hyödynnettävissä olevan resurssin (Haraway 2016; Plumwood 2009).

Tämä artikkeli asettuu empiirisen ekokritiikin kentälle. Ammannan diskurssianalyttisestä menetelmästä tutkiessani, kuinka osallistujat haastattelussa käsitteellistävät ei-inhimillisen ympäristön toimijuutta ja erityisesti, kuinka tämä tapahtuu heidän keskustellessaan lukemastaan lyhyestä ympäristönovellista. Diskurssianalyttisestä näkökulmasta kiinnostavaa on, millaisena ei-inhimillisen ympäristön toimijuus käsitteellistyy kielen tasolla. Tutkimukseni ulkopuolelle jäävät kysymykset siitä, millaisia konkreettisia seurauksia varsinaiselle toiminnalle tällaisten kertomusten lukemisella on. Tämä teksti nojaa muualla julkaistuun artikkeliin samasta haastatteluaineistosta (Toivonen & Caracciolo 2022)², mutta syvennän ja tarkennan aiempaa analyysia uusien esimerkein ja uusista näkökulmista.

² Tässä artikkelissa esiteltävä analyysi perustuu samaan haastatteluaineistoon kuin muualla julkaistu artikkeli (Toivonen & Caracciolo, 2022). Sekä ei-inhimillisen ympäristön diskursiivisten toimijuuspositioiden että monimutkaisten toimijusrakennelmien suhteen kävin keskustelua alkuperäisartikkelin toisen kirjoittajan kanssa analyysin eri vaiheissa. Tämän artikkelin teksti analyyseineen, tuloksineen ja pohdintoineen poikkeaa muualla julkaistun artikkelin sisältämästä ja laajentaa sitä eri suuntaan. Marco Caracciolo on antanut suostumuksensa tämän muokatun ja syvennetyn version kirjoittamiseen ja julkaisuun.

Tutkimuksessani pyrin vastaamaan kysymykseen siitä, millaisia toimijuuspositioita osallistajat diskursiivisesti tuottavat ei-inhimilliselle ympäristölle ja erityisesti, millaista diskursiivista toimijuutta he käsitteellistävät keskustellessaan lukemastaan ympäristöaiheisesta novellista.

Haastattelututkimuksen toteutus

Toteutin tutkimuksessa videopuheluna 21 puolistrukturoitua haastattelua tammi- ja helmikuussa 2021. Tutkimuksessa haastateltaville annettiin luettavaksi lyhyt ympäristöaiheinen novelli, josta sitten esitettiin kysymyksiä. Tällainen asetelma ei ole täysin luonnollinen tekstin lukemisen tilanne, mutta koska haastateltavat osallistuivat keskusteluihin itse valitsemanaan ajankohtana useimmiten omasta kodistaan käsin, tarjoutui lukemiselle ja kertomuksesta keskustelemiselle luonnollisempi asetelma kuin olisi ollut mahdollista esimerkiksi kokeellisessa kontekstissa.

Rekrytoin haastateltavat lähettämällä osallistumiskutsuja erilaisissa sosiaalisen median kanavissa ja sähköpostilistoilla sekä hyödyntäen laajennettua kontaktiverkostoani. Laadullisen tutkimuksen perinteitä noudatellen ja diskurssianalyysin metodi mielessäni kokosin haastateltavien joukon ns. *purposeful sampling* -menetelmällä³ (ks. esim. Palinkas et al. 2015), pyrkimyksenä löytää sellainen haastateltavien joukko, joka tuottaisi kielellisesti mahdollisimman rikkaan aineiston. Diskurssianalyttisestä näkökulmasta on tärkeää pyrkiä varmistamaan, että aineistoon saadaan mahdollisimman rikasta kielenkäyttöä ja vaihtelevia tapoja käsitteellistää kiinnostuksen kohteena olevaa ilmiötä, ei niinkään pyrkiä määrällisen tutkimuksen tavoin yleistettävissä oleviin johtopäätöksiin. Näin ollen pyrin löytämään haastateltaviksi vähintään 18-vuotiaita, taustoiltaan mahdollisimman erilaisia osallistujia ja varmistamaan, että kirjallisuudesta ja/tai ympäristöaiheista erityisen kiinnostuneet osallistujat eivät olisi yliedustettuina. Tästä syystä mukaan otettiin myös sellaisia henkilöitä, jotka totesivat etteivät juuri lue kaunokirjallisuutta eivätkä ole erityisen kiinnostuneita ympäristöstä.

Kaikki osallistajat allekirjoittivat kirjallisen suostumuksen ennen haastatteluita. Kerroin heille, että he osallistuisivat puolistrukturoituun haastatteluun, joka käsittelee kirjallisuutta ja heidän ajatuksiaan ympäristöteemoista. Lisäksi selvitin osallistujille, että he lukisivat haastattelun aikana lyhyen kertomuksen englanniksi ja keskustelisivat siitä kanssani. Tein haastattelut Zoom-videopuheluna enimmäkseen englanniksi, suomea puhuvien osallistujien kohdalla suomeksi, mikäli he tätä itse toivoivat. Englanniksi haastattelunsa antaneet olivat kaikki kielessä erittäin sujuvia ja suurimmalle osalle se oli pääsääntöinen työelämän ja/tai arjen kieli. Haastateltavat edustivat kymmentä eri kansallisuutta ja olivat iältään 21–74-vuotiaita. 12 haastateltavaa identifioitui naiseksi, 9 mieheksi.

Jokaisessa haastattelussa kysyin ensin orientoivia kysymyksiä osallistujan ympäristöön liittyvistä näkemyksistä (kaikki haastattelun kysymykset ovat mukana liitteessä 2). Tämän jälkeen he saivat luettavakseen

³ Kutsutaan toisinaan myös *purposive sampling* -tekniikaksi.

yhden kolmesta ympäristöaiheisesta novellista. Toisin sanoen, jokainen kolmesta kertomuksesta luettiin tässä 21 osallistujan tutkimuksessa seitsemän kertaa. Kertomuksen lukemisen jälkeen esitin heille sekä yleisempiä ("Millainen kokemus tämän kertomuksen lukeminen sinulle oli?") että rajatummin esimerkiksi kertomuksen ei-inhimillisen ympäristön toimijuuteen liittyviä kysymyksiä. Haastattelun loppuosassa keskusteltiin laajemmin osallistujien ympäristöajatuksista. Kysymykset oli muotoiltu siten, että ne antaisivat haastateltavalle mahdollisuuden käsitteellistää ei-inhimillinen toimijuus mahdollisimman rikkaalla tavalla.

Käytin tutkimuksessa sivun mittaisia englanninkielisiä novelleja ("The Giving Tree"⁴, "Icebergs" ja "Seekers and Fools", katso liite I), jotka oli laatinut tilauksesta erityisesti tätä tutkimusta varten kirjallisuudentutkija ja kirjailija Aurora Ala-Hakula. Päädyin lyhytproosaan käytännön syistä, sillä novelleja voitiin antaa osallistujille luettavaksi haastattelun aikana. Mittatilaustekstejä käyttämällä pystyin myös varmistamaan, ettei kenelläkään osallistujalla ollut kertomuksista aiempaa kokemusta. Novellit oli kirjoitettu tutkien ei-inhimillisen luonnon toimijuutta ja suhdetta ihmiseen: kertomuksissa puu unelmoi vapaudesta, jäävuoret kuvataan vilveinä ja raivopäisinä, ja Fuji-vuori kuvastaa ihmisille fyysisiä haasteita mutta myös seesteisyyden tyysijaa. Kutsumalla lukijansa ottamaan puun, jäävuoren, vuoriston – ja vuoristoa koskevassa kertomuksessa myös ihmiskunnan näkökulman – novellit pyrkivät nostattamaan kysymyksiä inhimillisen ja ei-inhimillisen toimijuuden eroista ja rajoista. Samalla ne problematisoivat Monika Fludernikin (1996: 13) kuvaamaa "antropomorfista vinoumaa" eli tarinoiden sisäsyntyistä taipumusta etualaistaa yksilöllisiä ihmishahmoja ja heidän toimijuuttaan.

Novellissa "The Giving Tree" ihmiskertoja on kävelemässä puis-
toon Ukrainan Kiovassa. Tekstin puolivaiheilla kertoja keskittyy vanhaan ja uhanalaiseen hevostakanjaan. Puu esitetään aluksi lähinnä ihmisten palveluksessa olevana aurinkovarjona, mutta myöhemmin kuvataan myös puun omaa näkökulmaa; paljastuu, että puu unelmoi toisenlaisesta elämästä avoimemmassa ympäristössä. Teksti päättyy toisessa persoonassa esitettyyn kysymykseen siitä, olisiko lukija voinut uskoa tällaista hevostakanjasta.

Novellin "Seekers and Fools" kertoja kuvailee ihmisryhmää pyrkimässä kohti Fuji-vuoren huippua etsien pyhiä kokemuksia ja kokiin luonnon voimakkaan läsnäolon. Kertomuksessa mainitaan vuorella asuvat erakot ja heidän luontosuhteensa. Kertomus ottaa lähinnä koko ihmiskunnan näkökulman, ei yksittäisen ihmisen. Loppu alleviivaa, kuinka ihmiset eivät huomaa kollektiivista vaikutustaan ympäristöön.

Novellin "Icebergs" ihmiskertoja kuvaa pohjoisnavan mahtavia jäävuoria ja ottaa niiden perspektiivin kuvatessaan niiden kokemusta sulamisesta mereen. Viimeinen kappale keskittyy jäätiköihin ja kuvaa niillä olevan, jäävuorten tapaan, oma tahto. Kertomuksen lopussa kysytään provokatiivisesti, voisimmeko "me" (määrittelemättä, keihin tällä pronomiinilla viitataan, mutta implikoiden jonkinlaista ihmispuhujan ja -lukijan

⁴ Novelli on nimeään myöten ymmärrettävissä viittaukseksi Shel Silversteinin tunnettuun lastenkirjaan "The Giving Tree" (1964).

kollektiivista toimijuutta) estää jäävuoria kuolemasta. Kaikki tutkimuksessa käytetyt novellit ovat liitteessä 2.

Analyysin kulku

Litteroin haastattelut sanatarkasti videonauhoilta, kääntäen suomeksi tehdyt haastattelut samalla englanniksi ja anonymisoiden koko aineiston. Analyysi keskittyi niihin ei-inhimillisiin toimijuuksiin, joita osallistajat rakensivat ns. ”kertomuspuheessa” eli niissä haastattelun osissa, joissa he keskustelivat lukukokemuksistaan. Käyttämällä käsitettä ”kertomuspuhe” teen siis eron niiden haastattelun osien välille, joissa haastateltavat eksplisiittisesti keskustelivat lukemistaan novelleista, ja niiden osien välille, joissa he keskustelivat esimerkiksi ilmastonmuutoksesta.⁵ Analyysin kohteena ovat käytännössä vastaukset haastattelukysymyksiin 3.1–3.4, mutta mikäli haastateltava palasi muun kysymyksen yhteydessä pohtimaan lukemaansa tekstiä ja attribuoi kertomuksessa esiintyvälle ei-inhimillisen ympäristön elementille toimijuutta, nämä kohdat otettiin mukaan analyysiin.

Analysoin haastatteluja diskurssianalyttisellä metodologialla. Diskurssianalyysin monitieteinen kenttä on kehittynyt eri muodoissaan esimerkiksi filosofian, psykologian ja kulttuurintutkimuksen alueilla (Nikander 2008; Trappes-Lomax 2004). Diskurssianalyysin eri muodot jakavat pitkälti sosiaalikonstruktionistisen näkemyksen, jonka mukaan teksti ja puhe ovat resursseja, joiden avulla maailmasta rakennetaan sosiaalisessa vuorovaikutuksessa erilaisia tilannesidonnaisia versioita (Nikander 2008; Potter & Hepburn 2008; Pynnönen 2013; Pälli ja Lillqvist 2020; Ussher & Perz 2014). Konstruktionistisen ajattelutavan mukaisesti tämä artikkeli lähestyy ei-inhimillisen ympäristön toimijuutta kurkottamatta kielenkäytön taakse psykologisiin tai materiaalisen maailman ilmiöihin ja objekteihin (Nikander 2008; Potter & Hepburn 2008). Artikkelissa ei tutkita, kuinka tutkimukseen osallistujat *kokevat* ei-inhimillisen ympäristön toimijuuden vaan tarkoituksena on selvittää, kuinka he *kielellisesti rakentavat* sitä puheessaan.

Diskurssianalyysi kutsuu myös tiedostamaan, että yritys nähdä ei-inhimillinen ympäristö toimijana on aina jossain määrin kielellisesti rakennettu, inhimillinen tuotos, ei läpinäkyvä kuvaus ei-inhimillisen ympäristön ”varsinaisesta” toimijuudesta. En asetu radikaalin relativismin kannalle ja väitä, että ilmiöt ovat vain tai ensisijaisesti kielellisesti rakennettuja. Sen sijaan tarkastelen maltillisemmin nimenomaan kielessä tuotettua toimijuutta tiedostaen, että ei-inhimillisen ympäristön toimijuus on myös konkreettista ja materiaalista. En myöskään oleta, että puhumisen tavoilla olisi mitään yksiselitteistä suhdetta ei-inhimilliseen ympäristöön ja sen toimijuuteen itsenäisenä, materiaalisena ja kielen ulkopuolisena ilmiönä.

Analyysiprosessi painottui mikrodiskursiiviseen tai lingvistiseen otteeseen, jossa aineistoa lähestytään ottaen huomioon kieliopin, sanavalintojen ja semantiikan tason ilmiöt (Pynnönen 2013). Haravoin aineistoa

⁵ Haastattelujen ilmastonmuutosta koskevia osioita on käsitelty kirjoittajan toisaalla julkaistussa artikkelissa (Toivonen, 2022).

jättäen tilaa erilaisille tavoille puhua ei-inhimillisen ympäristön tekemisestä tai toimimisesta nojautumatta ihmiskeskeisiin oletuksiin esimerkiksi siitä, että kyseinen toiminta palautuu jollakin tavoin ihmispsykologisiin tarkoitukseen. Analyysin ensimmäisessä vaiheessa kohdistin huomioni haastattelutekstien sanoihin, ilmauksiin, lauseisiin, virkkeisiin ja metaforiin (Pynnönen 2013) tutkien sitä, kuinka ja millaista toimijuutta haastateltavat attribuivat puheessaan ei-inhimilliselle ympäristölle. Toimijuuden attribuointi tarkoittaa tämän tutkimuksen tapauksessa ei-inhimillisen ympäristön kuvaamista toimijana (tai ei-toimijana).

Pyrin ymmärtämään toimijuuden rakentamista diskursiivisen toimijuusposition käsitteen avulla (Toivonen 2019). Positioitumisella viitataan siihen, kuinka ihmiset erilaisissa puhetilanteissa asemoivat itseään eri tavoin (Davies & Harré 1990; Jolanki 2009). Diskursiivisen position käsite jäsentää yksityiskohtaisia suhteita, joita ihmiset puhuessaan rakentavat asemoituessaan kokemuksiinsa ja erilaisiin ulkoisiin tapahtumiin tai prosesseihin (Toivonen 2019). Tässä tutkimuksessa diskursiivinen *toimijuuspositio* tarkoittaa ei-inhimillisen ympäristön elementille kielellisesti rakennettua toimijan positiota. Toisin sanoen, kun puhuja kuvaa ei-inhimillisen ympäristön elementtiä kykenevänä tekemään jotakin tai toteaa, että mainittu elementti ei pysty johonkin tekoon, toimintaan tai prosessiin, hän rakentaa ei-inhimilliselle ympäristölle diskursiivisen toimijuuden tai ei-toimijuuden position. Position käsite alleviivaa sitä, että tarkastelun kohteena on ihmispuhujan omasta näkökulmastaan käsin rakentamia positioita ei-inhimilliselle. Ympäristön elementille rakennettu toimijuuspositio saattaisi näyttää esimerkiksi tältä:

Eläimellä pitäisi antaa olla sen oma tahto.

Kyseisessä ilmauksessa ei-inhimilliselle eläimelle attribuoidaan kyky omaan tahtoon (jota vihjataan ihmisen voivan rajoittaa). Ilmaus kuuluisi toimijuuspositioiden luokkaan ”Kognitiivinen ja tunteva”.

Luin aukikirjoitetut haastattelut läpi useaan kertaan ja rakensin alustavaa listaa erilaisista toimijuuspositioista pyrkien tunnistamaan sekä kaikki erilaiset kykyjen ja tekojen kuvaukset ja eri tavat kuvata olemista ja tapahtumista että kuvaukset näiden puutteesta tai vähäisyydestä, siis ei-toimijuudesta. Aineistosta löytyi satoja erilaisia toimijuuspositioiden ilmentymiä, joita luokittelin iteratiivisessa analyysiprosessissa jatkuvasti muotoutuviin kategorioihin. Analyysin loppuvaiheessa keskityin niihin osioihin haastatteluista, joissa osallistujat eksplisiittisesti puhuivat lukemastaan kertomuksesta ja kuvasivat siinä esitetyn ei-inhimillisen ympäristön toimijuutta tai sen puutetta. Viimeisessä vaiheessa keskityin tutkimaan erilaisten diskursiivisten toimijuuspositioiden yhdistelmiä, joita tässä artikkelissa kutsutaan *monimutkaisiksi toimijuusrakennelmiksi*.

Tutkimuksen tuloksia: Ei-inhimilliset toimijuudet kertomuspuheessa

Edellä kuvatun analyysin tuloksena haastatteluaineistosta löytyi yhdeksän erilaista diskursiivisen toimijuuden positiotyyppiä (katso taulukko 1). Nämä toimijuuspositioiden tyypit ilmenivät sekä kertomuspuheessa, eli

osallistujien keskustellessa lukemastaan novellista, että niissä haastattelun osissa, jotka koskivat yleisemmin heidän ympäristöajatteluaan. Kaikki haastateltavat rakensivat erilaisia ei-inhimillisiä toimijuuspositioita ja niiden yhdistelmiä, eikä haastateltavia voitu luokitella sen perusteella, millaisia toimijuuksia he puheessaan tuottivat.

Koska analyysiyksikkönä oli diskursiivisen toimijuuden position käsite, taulukon toimijuuspositiot ovat helposti luettavissa ihmis-ympäristösuhteen kuvauksiksi. Positiokäsite tavoittaa sen, kuinka haastateltavat attribuovat toimijuutta ei-inhimilliselle ympäristölle omasta ihmisen positiostaan. Toisinaan haastateltava asemoi itsensä suhteessa ei-inhimilliseen ympäristöön, toisinaan hän kuvasi ihmisten yleistä suhtautumista tai katsoi ympäristöä lukemansa kertomuksen ihmishahmojen läpi. Listatut toimijuudet kuvaavat siis väistämättä ympäristön toimijuutta tavalla tai toisella suhteessa ihmiseen.

Kategoria 9, etäinen ja erillinen, sisältää toimijuuspositioita, joissa puhuja asemoi ei-inhimillisen ympäristön erilleen itsestään tai ihmisistä yleensä samalla, kun attribuoi sille vähän, jos ollenkaan, toimijuutta. Kategoriassa 9 ei siis ole kyse siitä, että ei-inhimillisen ympäristön olento, ilmiö tai prosessi on toimija, jonka kapasiteetteja ihminen ei voi täysin ymmärtää (kategoria 1) vaan siitä, että ei-inhimillistä ympäristöä ei rakenneta toimijaksi, joka olisi missään mielekkäässä yhteydessä ihmiseen.

Taulukko 1

Ei-inhimillinen toimijuus	Ei-inhimillinen prosessi, olento tai entiteetti esitetään...
1. Läpinäkymätön	toimijuudessaan osin ihmisen havaitsemis- ja ymmärryskyvyn tavoittamattomissa olevana mutta silti suhteessa ihmiseen
2. Subliimi voima	voimakkaana, iäisenä, pyhänä, mysteerisenä
3. Systeemit ja kytkennät	keskinäisten yhteyksien järjestelmänä; toisinaan ihmiset kuvataan kietoutuneeksi tähän kokonaisuuteen
4. Antaja ja mahdollistaja	elämän ylläpitäjänä ja antajana, joka esimerkiksi tuottaa happea tai tarjoaa ihmisille miellyttäviä kokemuksia
5. Uhka	voimana, joka haastaa ihmisiä esimerkiksi erilaisilla luonnonmullistuksilla
6. Kognitiivinen ja tunteva	kognitiivisesti ja emotionaalisesti kykenevä; toisinaan myös ihmisen vuorovaikutuskumppanina
7. Elävä ja oleva	elävänä/olevana entiteettinä tai prosessina; sisältää myös kuvauksia yksinkertaisista lajispesifeistä toiminnoista
8. Uhri ja objekti	jonakin, jota ihmiset havainnoivat, määrittelevät ja/tai hyödyntävät ja tuhoavat
9. Etäinen ja erillinen	jonakin, joka on ihmisestä irrallinen ja etäinen; äärimmillään sitä ei tunnusteta merkitykselliseksi toimijaksi lainkaan

Taulukkoa tarkasteltaessa on hyvä huomata, että kukin toimijuuspositio voidaan kuvata sekä toimijuutena että toimijuuden puutteena riippuen siitä, onko lause myönteinen vai kielteinen. Esimerkiksi kieltomuodon yhteydessä esitetty tyyppi 9 toimijuus (Etäinen ja erillinen) merkitsisi, että ei-inhimillisen ympäristön tai luontokappaleen myönnetään olevan olemassa ja jossakin suhteessa ihmiseen, vaikka sen enempää toimijuutta siihen ei liitetä: ”Ihminen ei ole erillinen luonnosta”. Käytännössä tyyppien 8 (uhri ja objekti) ja 9 (etäinen ja erillinen) positiot muussa kuin kieltomuodossa esittävät ei-inhimillisen ympäristön *ei-toimijana*, ihmisten tekojen objektina. Lisäksi on huomautettava, että taulukko kuvaa ei-inhimilliselle ympäristölle attribuoitujen toimijuuksien laadullista moninaisuutta kielikeskeisestä ja aineistolähtöisestä näkökulmasta. Kyseessä ei ole pyrkimys esittää erilaisia tapoja kuvata ei-inhimillistä ympäristöä määrällisesti enemmän tai vähemmän toimijana minkään yksittäisen toimijuuden tyyppiä tai määritelmän mukaisesti.

Haastatteluissa ilmeni niin sanottuja *monimutkaisia toimijuusrakennelmia* (katso taulukko 2). Niissä ei-inhimilliselle entiteetille tai prosessille attribuointiin vähintään kahdenlaisia toimijuuspositioita. Ne ovat siis erilaisia yhdistelmiä taulukon I listaamista toimijuuspositioista. Monimutkaiseksi toimijuusrakennelmaksi on määritelty sellaiset toimijuuspositioiden yhdistelmät, jotka ilmenivät lähellä toisiaan, samassa puheenvuorossa, eikä niitä erottanut esimerkiksi haastattelijan kysymys.

Monimutkaisia toimijuusrakennelmia esiintyi useammin kertomuspuheessa kuin haastattelun niissä osissa, joissa puhe ei kohdistunut luettuun novelliin. 21 osallistujasta 16 rakensi kertomuspuheessaan vähintään yhden monimutkaisen toimijuusrakennelman. Kaikkiaan kertomuspuheessa ilmeni 25 monimutkaista toimijuusrakennelmaa. Ne esiintyivät useimmiten kohdissa, joissa lukija kertoi lukukokemuksestaan ja vuoro-vaikutuksestaan tekstin kanssa.

Taulukko 2 antaa yleiskuvan siitä, minkätyyppisiä yhdistelmiä taulukon I toimijuuspositioista tehtiin. Taulukossa erilaiset monimutkaiset toimijuusrakennelmat on luokiteltu kolmeen pääryhmään. Niistä ensimmäisessä ei-inhimillinen ympäristö on esimerkiksi kognitiivinen ja tunteva tai luonnonvoimiensa vuoksi uhkaava toimija, mutta kuitenkin jollain tapaa objektin positiossa, useimmiten koska se kuvataan ihmisten tekojen vahingoittamaksi. Toisessa kategoriassa ei-inhimillisen ympäristön elementillä on esimerkiksi kognitiivisen tai yksinkertaisemman ”lajispesifisen” (viittaa tässä esimerkiksi kuvaukseen jäävuoresta ”ajelehtimassa”) toimijuuden lisäksi kykyjä tai tarpeita, jotka jäävät ihmisiltä pimentoon. Kolmas luokka sisältää sellaiset toimijuusrakennelmat, joissa ei-inhimillinen ympäristö kuvattiin antamaan ja tarjoamaan esimerkiksi elämän ehtoja, turvaa tai mukavuuksia suhteessa ihmiseen. Samalla tätä kuvausta monimutkaisuutettiin attribuomalla ei-inhimilliselle ympäristölle myös kognitiivista tai tuntevaa toimijuutta, voimaa uhata ihmisiä esimerkiksi luonnonvoimilla, tai alistettu asema ihmisten tekojen objektina.

Taulukko 2

Monimutkainen toimijusrakennelma; ei-inhimillinen ympäristö kuvataan...	Kuvaus	N
Voimakkaana mutta objektina	Ympäristön elementillä on esimerkiksi kognitiivista tai luonnonvoimiin liittyvää toimijuutta, mutta se on myös ihmisten tekojen tai olosuhteiden uhri tai objekti	9
Tavoittamattomana, mystisenä tai etäisenä toimijana	Ympäristöllä on esimerkiksi kognitiivisen toimijuuden tai lajispesifisten toimintojensa lisäksi kykyjä ja tarpeita, joita ihminen ei huomaa tai tavoita	9
Monimutkaisena antajana/ mahdollistajana	Ympäristö tarjoaa ihmisille elämän ehtoja, turvaa ja mukavuutta, mutta on samalla heidän tekojensa objekti tai uhri, uhkaa heitä tai ilmentää mielellisiä kykyjä	7

Seuraavassa annan esimerkkejä jokaisesta monimutkaisten toimijusrakennelmien yläkategoriasta. Oteissa kirjain H viittaa haastattelijan eli tämän artikkelin kirjoittajan etunimeen. Haastateltaviin viitataan pseudonyymein. Esimerkkeihin on numeroilla merkitty, mitä taulukon I toimijuuksista kukin ilmaus edustaa. Fionan ja Annin haastatteluotteet ovat suomeksi käydyistä keskusteluista, ja ne on siis tässä esitetty alkuperäisellä kielellään. Otteet Lotelta, Timothyiltä ja Bealta sekä lyhyemmät viittaukset Hannahin ja Karin haastatteluihin tulevat alun perin englanniksi käydyistä keskusteluista, jotka on tätä artikkelia varten käännetty suomeksi.

I. Voimakas mutta objekti

Voimakas mutta objekti -tyypin monimutkaisissa toimijusrakennelmissa ei-inhimillinen ympäristö kuvautui yhtäältä voimakkaana toimijana, toisaalta ihmisten toiminnan uhrina. Tämän yläkategorian toimijusrakennelmissa ympäristölle attribuoidut toimijuudet olivat sikäli perinteisiä, että niissä ei-inhimillinen ympäristö esitettiin esimerkiksi subliimina, ikaikaisena voimana tai uhkaavien luonnonvoimien työssijana. Näitä kuvauksia kuitenkin rikastettiin liittämällä niihin huomio ympäristön samanaikaisesta objekti-positiosta suhteessa tuhoavaan ihmiseen.

Fiona kuvasi ”Icebergs” -novellin jäävuoren metsän kaltaisena ekologisen järjestelmän osana, jolla on oma tehtävänsä, subliimina iäisenä olemusvoimana, ja myös uhanalaisena ja ihmisten unohduksiin jättämänä luontoelementtinä.

H: No minkälainen tekijä toi jäävuori oli tossa tekstissä eli tavallaan mitä se esitettiin niinkuin kykenevänä tekemään, se jäävuori?

Fiona: No se oli enemmän sellanen tota... Ootas, mites mä nyt sen kuvaisin. Se on sellanen niinku metsä. Sellanen jotenkin niinku voima joka on muutakin kuin vain mitä se on². Et metsähän hengittää ja se antaa happea⁴ ja se on niinku sellanen tavallaan jotenkin ancient, siis ikuinen, vanha niinkuin luonnon tapa olla², ja vähän samalla tavalla ehkä se jäävuorikin nyt tässä tuli mieleen et ne on semmosia niinkuin luonnonvoimia jotka on siellä, ne on niinku... itsessään sisältää voimia² ja edustaa jotain sellaista tärkeää luonnonvaraa ja ekosysteemin osaa³ jonka merkityksen huomaa siten kun se jotenkin tuhoutuu^{8,9}.

Fiona vertaa haastattelussa kertomuksen jäävuorta metsään, joka kuvataan sekä ikaikaisten voimien tyysijana (2, Subliimi voima) että elämän ylläpitäjänä (4, Antaja ja mahdollistaja). Jäävuoren Fiona kuvaa sekä iäisenä voimana (2) että tärkeänä ekosysteemin osana (3, Systemit ja kytkennät), mutta myös jonakin sellaisena, jota ihminen, tässä melko implisiittisesti, tuhoaa (8, Uhri ja objekti) ja jonka merkityksen ihminen huomaa vasta liian myöhään (9, Etäinen ja erillinen). Näytteen viimeinen lause sisältää kaksi erilaista toimijuusattribuutiota: jäävuori on sekä ihmisen tuhoamisen objekti, joskin epäsuorasti, että jotakin ihmismielestä niin kaukaista, ettemme huomaa sen merkitystä ennen kuin se on kadonnut.

Fiona kuvaa jäävuorta puheessaan itseriittoisena voimana, jolla on myös jonkinlainen salattu tai vähemmän ilmeinen kääntöpuoli – onhan se ”muutakin kuin vain mitä se on”. Jäävuoreen rinnastettu metsä on ”luonnon tapa olla”; kyseessä on siis enemmän kuin yksi osa ekosysteemiä. Samantapainen ei-inhimillisen ympäristön kuvaaminen perustavanlaatuisena *olemassaolona* jatkuu lauseessa, jossa Fiona toteaa jäävuorista niiden olevan ”luonnonvoimia jotka on siellä”, kunnes hän määrittelee tarkemmin niiden itsessään ”sisältävän” voimia. Jäävuorista rakentuu siis eräänlainen luonnon ontologinen supertoimija, jonka tärkein tekijä on sen olemassaolo ja joka itseriittoisesti sisältää voimia. Viimeisessä lauseessa Fiona liittyy jäävuoriin vielä ”edustamisen” toiminnon tehden niistä ikäänkuin metaforia koko ekosysteemille ja niiden helposti unohtuvalle merkitykselle.

Muutkin saman tarinan lukeneet rakensivat samantyyppisiä toimijuuskuvauksia, joissa alleviivattiin jäävuoren mystistä voimaa, siinä missä novelli itsessään puhuu jäävuorista ”vapaina” ja ”arvaamattomina”. Lukijat eivät juuri tarttuneet näihin määreisiin vaan ammensivat enemmänkin romanttisesta subliimin luonnon diskurssista kuvatessaan jäävuoria ikäänkuin yksikköinä, joilla on jonkinlainen mystinen tehtävä ekologisessa kokonaisuudessa. Hannahin sanoin ”jäävuori on toimija joka on siellä ja pitää jotakin... niiden muoto, niiden olemassaolo on sitä, että ne pitävät kaiken tasapainossa”.

Haastatteluille tyypillistä oli, että ihmisen suhde ympäristöönsä kuvattiin usein kategorisesti synkkänä, ihmisen itsekeskeisyyden ja ahneuden värittämänä. Fionan esimerkki näyttää, kuinka kertomuspuheen monimutkaiset toimijuusrakennelmat saattoivat haastaa tällaista yksinkertaistavaa ”luonto uhrina” -diskurssia. Hän ei esittänyt jäävuorta yksioikoisesti ihmisen toiminnan passiivisena objektina, vaan kuvasi sille mystisen, ontologisen tehtävän, vaikka lopuksi rakensikin kertomuksesta esimerkin ihmisten tuhoavasta toiminnasta suhteessa ei-inhimilliseen ympäristöön.

2. Tavoittamaton toimija

Tavoittamaton toimija -tyypin monimutkaiset toimijuuskonstruktioit ilmenevät siten, että luetun kertomuksen ympäristölle attribuointiin jollakin tavoin ihmisen kiinnostusten tai havainnoinnin ulottumattomiin jäävää tai muutoin helposti sivuutettavaa toimijuutta. Yhdessä monimutkaisten toimijusrakennelmien alatyypissä ei-inhimilliselle ympäristölle attribuointiin muiden toimijuuksien ohella tyypin I toimijuuspositio, *Läpinäkymätön*; ei-inhimillinen ympäristö kuvattiin siis toimijana, jonka kyvyt jäävät joiltain osin ihmisten havaintojen ulkopuolelle. Allaolevassa otteessa Anni keskustelee ”The Giving Tree” -novellista, jonka hän näkee kuvaavan yleisesti ihmisiltä unohduksiin jäävää ei-inhimillisen ympäristön näkökulmaa.

H: Koetko että tää teksti vangitsi jotakin siitä suhteesta mikä ihmisen ja hänen elinympäristönsä välillä vallitsee?

A: Kyllä varmasti jotakin. Ihan tommosia keskeisiä ja jollain tavalla aika arkisiakin kokemuksen muotoja... suhteesta. Että mitä ihminen kaupunkitilassa hakee puulta⁴ myös, mutta ehkä, niin... se menee hirveän paljon siihen toiseen suuntaan... tai toiseen suuntaanhan tässä rupeaa tulemaan sitä että puuta jotenkin rajoitetaan, puun elämää⁸.

H: Joo.

A: Ja ehkä siinä on myös se niinku epäsuhta näiden kahden välillä että ei se ihminen välttämättä tule ajatelleeksi sitä puun näkökulmaa⁹... puun näkökulmaa siitä että sillä saattaakin olla rajoitettu elämä⁹ vaikka se vaikuttaa jotenkin hyvin hyvinvoivalta ja vihreältä ja valtavalta⁸, niin siinä voi olla että puulla saattaa olla ihan muita unelmia^{6,1}. Ja se on ehkä semmonen mikä laajenee tämän tekstin ulkopuolelle aika hyvin.

H: Joo.

A: Että ei-inhimillisen näkökulmaa ei yleensä huomata missään.

Tässä otteessa Anni puhuu ensin ihmisistä hakemassa jotakin puulta, viitaten tekstin kohtaan, jossa ihmiset hakeutuvat puun varjoon; tässä puun toimijuuspositio on tyyppiä 4, Antaja ja mahdollistaja. Seuraavaksi puu asettuu jollain tavalla rajoitettuun positioon (8, Uhri ja objekti). Annin luennassa ihmiset eivät tietoisesti tai julmuuttaan jätä puun perspektiiviä huomiotta, he vain eivät ”tule ajatelleeksi” sitä. Tämä ilmaus on luettu esimerkiksi kategoriasta 9, Etäinen ja erillinen, sillä ei-inhimillisen ympäristön olemassaolo jää ihmisiltä sivuun eikä sitä positioida toimijaksi. Lopuksi Anni attribuoi puulle kyvyn unelmoida (6, Kognitiivinen ja tunteva) ilmauksessa, joka samalla jättää avoimeksi sen, mitä ja miten puu oikeastaan tekee; puhuja ei asetu tietämään läpikotaisin puun unelmia (1, Läpinäkymätön).

Annin monimutkaisessa toimijusrakennelmassa puulla on rajallinen elämä: kertomuksen puu on istutettu ihmisen suunnittelemaan puistoon, jossa se ei ole omassa luonnollisessa ympäristössään. Samalla puu on vehreä ja elävä, uneksii vapaudesta, ja kurkottaa kaikkineen ihmishavaintojen ulkopuolelle; kertomuksen ihminen ei tule ajatelleeksi, että kyseinen puu voisi kärsiä, saati osaa kuvitella sen unelmoivan. Lisäksi Anni rakentaa oman lukijan tulkintansa vain yhdeksi mahdollisuudeksi – käyttäen esimerkiksi ilmausta ”saattaa” – eikä asetu tietämään kaikkea kertomuksen puun todellisuudesta. Näin puulle annetaan mahdollisuus olla ja tehdä asioita, jotka eivät ole läpinäkyviä sen koommin kertomuksen ihmisille kuin lukijallekaan.

Myöhemmin tässä artikkelissa käsittelem toisen lukijan, Timothyyn, keskustelua samasta novellista. Merkillepantavaa on, että Timothysta

poiketen Anni ei tartu kertomuksen antropomorfismiin vaan keskittyy ajatukseen unelmoivasta puusta mielekkäänä metaforana, joka sallii abstraktimman keskustelun ihmisten ja ei-inhimillisen ympäristön suhteesta. Tämä muistuttaa Jan Alberin (2009) hahmottelemaa allegorisen lukemisen strategiaa, jossa logiikan rajoja rikkovan kertomuksen mahdottomia elementtejä lähestytään allegoristen rakennelmien osina ja kommentteina ympäröivästä maailmasta.

Annille kertomuksen viesti vaikuttaisi olevan siinä, että ihmisenäkökulmasta ei voida määritellä ei-inhimillisen ympäristön tarpeita ja sitä, mikä niille on hyvää elämää. Tämä ajatus kehkeytyy monimutkaisessa toimijuusrakennelmassa, jossa puun ”unelmoinnin” merkitys on alleviivata sen ihmisenäkökulmasta unohduksiin jääviä tarpeita. Annin esimerkki on aineistossa poikkeuksellinen paitsi ei-inhimilliseen ympäristöön liitettyjen toimijuuksien monilukuisuudessa myös siinä, että se kritisoi ajatusta siitä, että ihmispositiosta voidaan nähdä ja sanella ei-inhimillisen ympäristön elinehtoja. Muiden haastateltavien tapaan myös Anni antaa kertomukselle kokoavan merkityksen sen kuvaajana, kuinka itsekeskeisiä ja tuhoisia ovat ihmisten suhtautumistavat ei-inhimilliseen ympäristöön.

Tällaiset monimutkaiset toimijuudet, joissa ei-inhimillisen ympäristön kuvataan jäävän ihmisen käsityskyvyn ulottumattomiin, vaikuttavat lupaavilta tavoilta ruokkia lukijan pohdintoja. Niiden kautta voisi kenties avautua väylä kutsua lukijoita työskentelemään samanaikaisesti ihmisen rajallisen ymmärryskyvyn ja ympäristön ihmisestä riippumattomien tarpeiden kanssa. Nämä rakennelmat resonoivat myös posthumanististen käsitteiden *ihmistä laajempi* tai *ihmisen ylittävä* kanssa; ne viittaavat siihen, että muiden olentojen kyvyt voivat ylittää ihmisen taidot ja ymmärryksen, samalla kun ne olettavat keskiönsä ihmisen, jolla on kykyä muun kuin itsensä havaitsemiseen (Kortekallio et al. 2020).

3. Monimutkainen mahdollistaja

Monimutkainen mahdollistaja -tyypin monimutkaisissa toimijuusrakennelmissa osallistajat kuvasivat tarinoiden ympäristöä sekä antajana eli jonakin, joka tarjoaa ihmisille elämän elinehtoja tai miellyttäviä kokemuksia, että samanaikaisesti joko uhkana, objektina tai mielellisenä toimijana omine kokemuksineen ja kognitioineen. Länsimaisessa kulttuurissa on varsin hallitsevana ajatus siitä, että ympäristön toimijuus on alisteista ihmisen tarpeille, ja sen tehtävänä on siis tavalla tai toisella antaa ihmisille jotakin. Kategorian ”monimutkainen mahdollistaja” toimijuusrakennelmat ovat luettavissa siten, että osallistuja hetkellisesti monimutkaistaa ajatusta ympäristöstä pelkkänä ”antajana” yhdistäen tätä diskurssia ilmentävään toimijuuspositioon 4 (Antaja ja mahdollistaja) joko ympäristön uhkaavan (5) tai kognitiivisen toimijuuden (6) tai, kuten Lotte alla olevassa esimerkissä, ei-toimijuuden position ihmisten tekojen uhrina (8).

H: Ajatteletko, että tämä teksti sai jotakin kiinni siitä, millainen on suhde ihmisten ja heidän ympäristönsä välillä?

L: Kyllä. Ajattelen, että jotkut ihmiset katsovat luontoa voimana. Jonakin, joka antaa heille elämän⁴, tietystä miehestä. Koska... musta tuntuu että he vain menevät vaikkapa

kävelemään vuorelle tai vaikka kävelyille puistoon, meistä tuntuu hyvälle, tunnemme auringonpaisteen, tunnemme miten se tavallaan energisoi meitä⁴. Mutta loppujen lopuksi viimeinen rivi sanoo että ”We don’t realize that we are the ones, the force that alters nature”, joten siinä mielessä ihmisten kieltäminen tai ymmärtämättömyys, tai no, se että he eivät vain ymmärrä miten me vaikutamme luontoon ja ilmastoon⁸. Ei se mene niin että me voimme vain ottaa ja ottaa ja ottaa.

H: Niin, ymmärtämättä omaa vaikutustamme.

L: Niin, ja sitten he vaeltavat kohti tätä tunnetta että he ovat pieniä ja reppanoita olentoja, mutta eivät he ole mitään pieniä reppanoita. Ja kuinka he katsovat luontoa keinona paeta elämäänsä ja sen taisteluita⁴. ((lukee tarinaa jatkuvasti uudelleen)) He haluavat luonnon tavallaan auttavan heitä selviämään ja pakenemaan⁴, mutta sitten tuo tietämättömyys siitä, että me olemme niitä jotka aiheuttavat luonnossa muutosta huonompaan⁸, ei parempaan.

Lotte kuvaa novellia ”Seekers and fools” esimerkkinä ihmisille tyypillisestä tavasta suhtautua ympäristöön välineellisesti miellyttävien kokemusten antajana tai jopa psykologisena turvapaikkana (4, Antaja ja mahdollistaja) samalla, kun he sulkevat silmänsä kielteisiltä vaikutuksiltaan ympäristöön (8, Uhri ja objekti). Lotte attribuoi ei-inhimilliselle ympäristölle impliittisesti monenlaista toimijuutta, potentiaalia vastata näihin ihmisten asettamiin haasteisiin, mutta hänen kertomuspuheessaan ei kurkotea ei-inhimillisen ympäristön itsenäiseen ja ihmisestä riippumattomaan toimijuuteen. Sen sijaan esimerkissä rakentuu yksityiskohtainen kuvaus siitä, mikä kertomuksen ihmisten suhtautumisessa ympäristöön on ongelmallista.

Loten esimerkissä ei-inhimillinen ympäristö kuvataan ensin elämän antavana ”voimana”; sitten Lotte siirtyy kuvaamaan, kuinka kertomuksen henkilöhahmojen tapaan me ihmiset mielellämme hakeudumme liikkumaan luontoon ja asettaudumme naiivisti ottamaan vastaan luonnon antamaa auringonpaistetta ja energiaa. Tällainen kuvaus luonnon toimijuudesta suhteessa ihmiseen heijastelee haastatteluissa taajaan esiintynyttä estetiikkaa ja elämyksellisyyttä korostavaa romantismin diskurssia, jossa ihminen hakeutuu luontoon virkistäytymään ja hakemaan aistikokemuksia (ks. myös Simula 2012). Tämä ”ottamiseksi” määrittävä suhtautumistapa kätkee sisälleen ihmisten ymmärtämättömyyden koskien omia vahingollisia vaikutuksiaan. Loten luennassa kertomuksen ihmiset myös välineellistävät luonnon ”keinoksi” paeta elämäänsä tai vaativat siltä apua selviytymiseensä. Vaikka ei-inhimilliselle ympäristölle näin attribuoitua toimijuudet ovatkin sidoksissa ihmisenäkökulmaan, Loten voi tulkita haastavan edellä mainittua romanttista diskurssia, jossa luonto ongelmattomasti asemoidaan ihmisten mielihyvän lähteeksi.

Loten esimerkissä vaihtelevat kiinnostavalla tavalla monikon kolmas persoona hänen kuvatessaan henkilöhahmojen toimintaa ja puhujan itsensä sisällyttävä me-muoto, kun henkilöhahmojen teot liukuvat tekstin ulkopuolelle yleistyväksi kuvaukseksi ihmisten vahingollisesta vaikutuksesta ympäristöönsä. Lotte pyrkii pysymään itse kertomuksessa kiinni ja puhumaan sen ihmistoimijoista. Samalla hän, useimpien haastateltavien tapaan, lukee tekstiä kertomusmaailman ulkoiseen todellisuuteen yleistettävissä olevana, moraalisenä opetuksena siitä, mitä ihmiset tekevät väärin suhteessaan ympäristöön. Lisäksi, edelleen haastatteluaineistolle tyypillisesti – ja edellä kuvattua Annin esimerkkiä muistuttaen – myös Lotte luonnehtii ihmisten negatiivista toimintaa seuraukseksi heidän tie-

tämättömydestään ja välinpitämättömydestään, ei tietoisesta halusta vahingoittaa ympäristöä. Kysymykseksi jää, millainen kertomus kutsuisi lukijoita tutkimaan sitä, kuinka ihmiset tietoisesti ja tekojensa seuraukset ymmärtäen vahingoittavat ympäristöä.

Luonnon kognitivisointi vieraannuttavana elementtinä

Kaikissa monimutkaisten toimijusrakennelmien yläkategorioissa haastateltavat käyttivät kertomuksen antamia aineksia sellaisissa toimijusrakennelmissa, joissa ei-inhimillisellä ympäristöllä oli jonkinlaisia kognitiivisia taitoja, kuten kyky reflektoida tai unelmoida. Novellit, joissa ei-inhimillisellä ympäristöllä oli tällaisia mielellisiä kykyjä, eivät kuitenkaan kutsuneet kaikkia lukijoita muodostamaan monimutkaisia toimijusrakennelmia. Siinä missä osa lukijoista taipui mutkattomammin leikittelemään ajatuksella unelmoivista puista tai syvällistä viisautta kantavista jäävuorista, osa koki tällaisten mielellisten taitojen liittämisen ei-inhimilliseen ympäristöön olevan liiallista antropomorffisointia. Viimeksi mainituille lukijoille kognitiivisten toimijuuksien liittäminen ympäristöön kuvautui lähinnä epäonnistuneena kirjallisena strategiana enemmän kuin haasteena keskustella ei-ympäristön toimijuudesta tai ihmisen ja ei-inhimillisen ympäristön suhteesta.

Alla olevassa esimerkissä Timothy työskentelee ”The Giving Tree” -novellin kanssa. Rakennettu monimutkainen toimijusrakennelma kuuluu luokkaan 3, monimutkainen mahdollistaja. Verraten ohutta toimijusrakennelmaa kiinnostavampaa esimerkissä on tapa, jolla hän suhtautuu kertomuksen puulle annettuun unelmoimisen kykyyn.

H: No, voisitko kertoa vähän siitä miten luit tuon tekstin? Eli oliko se tavallaan etäännytettyä ja objektiivista kuten kun lähestymme uutisartikkelia, vai oliko se enemmän mukaanmenevää tai- ja emotionaalista ehkä, tai niiden yhdistelmä?

T: Niin, tämä teksti... Lukija kutsutaan osallistumaan tai refleктоimaan tätä ajatteluprosessia, tätä luontokokemusta, joka hänellä [kertojalla] on kun hän katsoo puuta. Minulla olisi kysymys. Pystynkö minä, voisinko minä... Voisiko minulla olla samantaisia kokemuksia tai jotakin sellaista. Voisinko ((lukee novellia uudelleen)) Mutta minä olen... puu... siinä otetaan askel... Kun minä näen puuta vaikkapa jossain kujalla, minullakin on silloin tällainen kokemus kauneudesta⁴, mutta tämä kertoja, mies tai nainen, en tiedä kumpi, se ei mielestäni selviä tästä... Jotkut näistä riveistä täällä... puu unelmoi. Se on jotain sellaista mitä en itse ikinä, en ikinä projisoisi puuhun.

H: Okei?

T: Se on vain... ehkä minä olen sitten enemmän se kuluttaja. Minä näen vain luon- ((naureskelee)). Joten minä näkisin tämän... Mutta näen tässä erilaisia juttuja. Sen että puu on jo itsessään valinta, se ei ole oikeaa luontoa. Se on puu kaupungissa⁸. Ja ehkä puu metsässä ei olisikaan enää niin erityinen. Ja niin, puu on siinä ja tietyssä kontekstissa kertojalla on tämä kokemus. Joo, se on... Tästä voisi sanoa niin paljon kaikenlaista kun tätä oikein rupeaa miettimään. Mutta ajattelen enimmäkseen että en ole mikään puunhalaaja, joten en rupeaisi projisoimaan, joo, en ajattelisi että puu unelmoi tai ajattelee tai... En kokisi niin. En pysty suhtautumaan siihen.

Timothy lähestyy novellia kutsuna ymmärtää kertojan luontokokemusta. Hän pystyy samastumaan siihen, kuinka kertoja ihastelee puiden kauneutta (puulle attribuoidaan toimijustyyppi 4, Antaja ja mahdollistaja), mutta hänelle tuntuu mahdottomalta samastua siihen, että kertoja kokee puun unelmoivan. Timothy ainoastaan toistaa kertomuksesta lukemansa mai-

ninnan siitä, että puu unelmoi, mutta ei millään tavoin itse lukijana tuota puulle tällaista toimijuutta; päinvastoin hän kuvaa tätä kertojan ”projisoi-maksi”, ei kertomuksen puun omaksi ominaisuudeksi.

Pohtiessaan kertomuksen puuta hän toteaa, että ”puu on jo itses-sään valinta”. Timothy tarkoittaa, että kyseinen puu on ihmisen istuttama eikä siten edusta ”oikeaa” luontoa. Olen tulkinnut tämän kuvaukseksi puun implisiittisestä objektipositiosta; se on kaupungissa ihmisen tekojen tuloksena (8, Uhri ja objekti). Tämäntyyppinen jako toistui osassa haastat-teluita, kun osallistujat mielsivät esimerkiksi istutetut metsät vähemmän aidoksi luonnoksi ja idealisoivat subliimeja kokemuksia ”luonnollisessa luonnossa” (samantapaisia huomioita on tehnyt esim. Simula 2012).

Timothy toteaa huvittuneena olevansa ihmispositiossaan ehkä enemmän ”kuluttaja” eli sellainen, joka suhtautuu ympäristöön kulutus-hyödykkeenä ja resurssina. Hän positioi itsensä myös ”puunhalaajan” kategorian ulkopuolelle. Muun haastattelun tarjoama konteksti selventää, että Timothy suhtautuu ympäristöaktivismiin erittäin kriittisesti toimin-tana, jossa ihminen on vähemmän tärkeä kuin muu luonto. Novelli siis kutsuu häntä lyhyesti refleктоimaan omaa positioitumistaan suhteessa ympäristöön, mutta näiden identiteettiasemoitumisten tunnistaminen ei vielä riitä siihen, että hän hyväksyisi puun esittämisen ”unelmoivana”.

Samantapaisesti toinen lukija, Kari, koki kuvauksen unelmoivasta puusta ”yksinkertaisesti vääränä”; hänen mukaansa sellaista kognition ta-soa ei yksiselitteisesti voi suoda ”kasville”. Hänen luennassaan henkilö, joka kokee puun unelmoivan, assosioitui ”ihmisiin, jotka puhuvat kukille”. Tällainen kukille puhuja on ”puunhalaajan” tapaan dramatisoitu esimerkki ihmisestä, joka yliantropomorfoi luontoa naiiviin tapaan. Timothy ja Kari siis lukivat kertomuksen unelmoivasta puusta suhteessa kuvitteelliseen yleisöön, jonka luontosuhteessa on jotakin yliampuvan yksinkertaista. Lukijoina he tulivat positioineeksi itsensä rationaalisina ja rakentaneeksi vastakkainasettelun naiivisti luontoa inhimillistäviin henkilöihin. Tällainen puhetapa ilmeni myös kertomuspuheen ulkopuolella, kun osa haasta-teltavista rakensi tunteellisen ja naiivin suhtautumistavan ympäristöön vastakohtaksi omalle rationaaliselle tai ”tavalliselle” suhtautumiselleen. Vaikuttaa siltä, että ympäristölle attribuoitavat kognitiiviset kyvyt törmää-vät ainakin osassa lukijoita kahtiajakoon, jossa hyväksyttävän rationaalisen luontosuhteen toisella puolella hämöttää lapsellinen ja ylitunteellinen luontoa inhimillistävä suhtautumistapa.

Yhteenveto ja johtopäätökset

Haastattelukontekstissa tapahtuneet keskustelut haastateltavien lukemista ympäristöaiheisista novelleista sisälsivät monimutkaisia toimijuusraken-nelmia, joissa haastateltavat yhdistelivät erilaisia toimijuusattribuutioita yksityiskohtaisemmiksi kuvauksiksi novellien ei-inhimillisten elementtien kyvyistä ja kapasiteeteista. Näissä monimutkaisissa toimijuusrakennel-missa esimerkiksi sinänsä perinteiset kuvaukset luonnosta voimakkaiden luonnonilmiöiden tai mystisen, subliimin voiman tyysijana monimut-kaistuivat. Niihin sisällytettiin kuvaus luonnosta uhrina ja objektina, tai

ei-inhimillisen ympäristön toimijuuden kuvattiin jäävän jollain tavoin ihmishavaintojen ulkopuolelle. Monet osallistujat myös asennoituivat lukemaansa novelliin opettavaisena viestinä tai metaforana siitä, kuinka ihmiset yleisesti suhtautuvat ympäristöön pelkästään ”antajana” tai kuinka he ovat tietämättömiä oman toimintansa vahingollisista vaikutuksista. Toisinaan osallistujat novellista keskustellessaan työstivät mukaan myös kuvauksen ympäristöstä ihmisen toimien objektina, mahdollisesti uhkaavana voimana, tai kognitiivisena ja tuntevana toimijana, jolla on muutakin potentiaalia kuin olla ihmisten hyödynnettävänä.

Eri lukijat saattoivat samasta novellista keskustellessaan tuottaa hyvin erilaisia monimutkaisia toimijuusrakennelmia, ja eri novelleista käydyissä keskusteluissa ilmeni samankaltaisia monimutkaisia toimijuusrakennelmia. Toisin sanoen, novellin ja siitä keskusteltaessa esiin nousseiden monimutkaisten toimijuusrakennelmien välille ei rakentunut mitään yksiselitteistä suhdetta.

Haastatteluiden yhteydessä luetut novellit asettivat osallistujille haasteen kuvaamalla ei-inhimillistä luontoa mielellisinä tai ainakin kognitiivisia taitoja omaavina entiteetteinä. Osa lukijoista hyväksyi kutsun leikkiä esimerkiksi ajatuksella unelmoivasta puusta ja käytti näitä kognitiivisia toimijuusattribuutioita monimutkaisissa rakennelmissa, joissa ympäristö esimerkiksi oli kognitiivisessa ja/tai kokemuksellisessa suhteessa objektuuteensa – tai sitten ei-inhimillinen ympäristön elementti ”kuvitteli” olevansa vapaampi kuin onkaan. Eräs mielenkiintoinen monimutkaisten toimijuuden alatyyppejä oli sellainen, jossa ympäristö kuvattiin kognitiivisine kykyineen kurkottamaan osin ihmisen käsityskapasiteetin tuolle puolen. Tämä on merkittävää, koska vaikka haastateltavat kertomuspuheen ulkopuolella toisinaan mainitsivatkin, ettei ihminen voi koskaan täysin ymmärtää esimerkiksi eläimen perspektiiviä tai ilmastonmuutosta, tämä ei-inhimillisen ympäristön perspektiivi jätettiin useimmiten tyhjäksi, vaille sisältöä. Novellista keskusteleminen vaikutti avaavan mahdollisuuden jollain tavalla artikuloida tuo ihmisen tavoittamattomiin jäävä ei-inhimillisen ympäristön toimijuus.

Tutkimus tuo esiin, että ei-inhimillisen ympäristön kuvaaminen kognitiivisena toimijana ei puhuttele kaikkia lukijoita. Useampi lukija osoitti suoraa kritiikkiä kertomuksiin niiltä osin, kuin niissä kuvattiin ei-inhimillistä ympäristöä kokevana, tuntevana ja myös kognitiivisesti jossain määrin kykenevänä. Heidän mielestään ei-inhimillisen ympäristön kuvaaminen kokevana ja ajattelevana oli epäuskottava tyylikeino tai päällekkävyä yritys vaikuttaa lukijaan. Sekä Valeryn että Laurin mielestä jäävuoren kuvaus heidän lukemassaan novellissa oli läpinäkyvä mutta tyngäksi jäänyt pyrkimys herättää lukijan tunteet. Joko novelli olisi pitänyt esittää lapsilukijoille tai sitä olisi pitänyt seurata asiapitoinen teksti, jolla on ”oikea” eli tieteellinen viesti. Timothy ja Kari positioivat novellin ihannelukijaryhmiksi ”puunhalaajat” ja ”ihmiset jotka puhuvat kukille”, mutta kutoivat silti kertomuksen ympäristöelementin kognitiiviset kyvyt osaksi monimutkaista toimijuusrakennelmaa. Kielteinen kokemus tekstistä ei siis välttämättä merkinnyt toimijuusattribuointien jäämistä ”yksinkertaisiksi”.

Edellä mainitut kriittiset äänet kietoutuivat osin palautteisiin, joissa kertomuksia arvosteltiin turhan läpinäkyviksi yrityksiksi vaikuttaa lukijaan.

Esimerkiksi Bea totesi lukemastaan ”Seekers and fools” -novellista:

Siinä tuntui olevan niin kovin alleviivattu viesti, että se tavallaan häiritsi. Sitä ei voinut lukea vain että 'oh, onpas kiva teksti'. Oli niin ilmeistä että kirjoittaja halusi sanoa jotain painokasta, että sitä tavallaan joutui astumaan tekstin ulkopuolelle.

Materiaalina käytettyjen novellien – ja siten tämän tutkimuksen – rajoituksiin kuuluukin niiden voimakas antropomorfisuus ja esimerkiksi satuperinteestä ammentava tapa rakentaa ei-inhimilliselle ympäristölle omia näkökulmia ja kokemuksia. Tietynlainen didaktiivisuus on ilmastofiktion genrelle tyypillistä (Lahtinen 2017), joskin tutkimuksessa käytetyt tekstit asettivat lukijalle poikkeuksellisen johdattelevan kutsun suhtautua ei-inhimilliseen ympäristöön toimijana ja ovatkin ymmärrettävissä jopa provokatiivisina tai manipulatiivisina. Kiinnostavaa onkin, etteivät kertomuksien haasteet liittyneet siihen, että ne keskittyvät ei-inhimillisen ympäristön näkökulmaan, eikä kertomuksia sinänsä koettu vaikeiksi, pikemminkin lapsenomaisiksi, epäuskottaviksi ja manipuloiviksi. On mahdollista, että vähemmän antropomorfiset ja aidommin kokeelliset kertomukset onnistuisivat paremmin kutsumaan esiin monisyisempiä ja vähemmän ihmiskeskeisiä ei-inhimillisiä toimijusrakennelmia. Empiirisen ekokritiikin tutkimuksen voikin nähdä lähestyvän epäluonnollisen narratologian kenttää ja kysymystä siitä, millaisia strategioita lukijat käyttävät ymmärtääkseen perinteisen narratiivin rajoja rikkovia kertomuksia (Alber 2009; Alber et al. 2010).

Ympäristötematiikkaan liittyvässä kirjallisuudentutkimuksessa on ollut tavallista korostaa sekä kertomusten että niiden lukijoissaan herättämän ajattelun monimutkaisuutta (esim. Caracciolo 2021; Caracciolo & Ulstein 2022; Hegg Lund 2020; Trexler & Johns-Putra 2011). Materiaalinen ekokritiikki on peräänkuuluttanut sellaisten kertomusten tärkeyttä, jotka laajentavat ympäristöllistä kuvittelukykyämme ja haastavat perinteisiä toimijuskäsityksiä esimerkiksi kyseenalaistamalla rajoja ”sisäisen itsen” ja ”ulkoisen maailman” välillä (Iovino & Oppermann 2012). Taustalla piilee oletus, että yksinkertainen ja lineaarinen ajattelu on yhteydessä ihmiskeskeisyyteen, jossa ei-inhimillinen ympäristö alennetaan passiiviseksi hyödyntämisen kohteeksi (Marchand 2018; Plumwood 2009). Tämän tutkimuksen perusteella vaikuttaa siltä, että kertomuksilla todellakin on mahdollisuuksia kutsua esiin ainakin kielellisellä tasolla monimutkaisia ei-inhimillisen ympäristön toimijusrakennelmia. Tässä tutkimuksessa löydetyt monimutkaiset toimijusrakennelmat olivat kuitenkin kaikki jossain määrin ihmiskeskeisiä, sillä ne ottivat usein lähtökohdakseen ihmisen, joka alistaa ympäristön ”omaa” toimijuutta tai ei havaitse sen piileviä toimijuuksia.

Tästä tutkimuksesta ei saatu viitteitä siitä, että juuri ei-inhimillisen ympäristön toimijuutta alleviivaavat ja ympäristöajatteluamme monimutkaistamaan pyrkivät kertomukset olisivat oikea työkalu ihmisten ympäristöajattelun muuttamiseksi ja aktiivisten ympäristötekojen motivoimiseksi. Selkeä vastaus tähän kysymykseen vaatisi toki erilaisen empiirisen tutkimusasetelman kuin tässä on käytetty. Tutkimus houkuttaa kysymään provokatiivisesti, tarvitsemmeko sittenkin vain suoraviivaisia kertomuksia ja yksinkertaista, selkeää ajattelua inspiroituaksemme

ympäristötoimintaan. Kenties ilmastokriisin aikakaudella on tarve myös ekologisten ongelmien monimutkaisuutta selkeyttävälle kertomuksille, jotka avaavat lukijalleen yksinkertaisen ja toivoa tuovan näkökulman siihen, miten heidän omat ilmastotekonsa kutoutuvat osaksi suurempia kollektiivisia tekoja ja niiden konkreettisia vaikutuksia (ks. myös Toivonen 2022).

Tutkimuksen rajoituksiin kuuluu se, että ilman haastattelijan esittämiä kysymyksiä ja haastattelukontekstin tarjoamaa kutsua palata novelliin ja lukea sitä samalla kun jatkaa vastaamista kysymyksiin, osallistujien toimijusrakennelmat olisivat luultavasti jääneet yksinkertaisemmiksi. Kohdistetut kysymykset ei-inhimillisestä toimijuudesta rohkaisivat lukijaa palaamaan novelliin haastattelun aikana ja pohtimaan sitä syvällisemmin myös sellaisissa tapauksissa, kun hän ei varsinaisesti pitänyt kertomuksesta. Toisena rajoituksena on se, että käytetyt novellit olivat englanninkielisiä ja yksikään osallistujista ei ollut englannin äidinkielen puhuja. Lukijan itse suosimalla kielellä kirjoitetut tekstit olisivat kenties puhutelleet lukijan tunteita eri tavalla ja kutsuneet erilaisia, mahdollisesti rikkaampia toimijusrakennelmia. Tästä huolimatta vain kaksi osallistujaa – molemmat suomenkielisiä – kommentoi englanninkielisyyden häirinneen tekstiin uppoutumista. Tutkimuksen kolmas rajoitus on, että useimmat osallistujat käyttivät haastatteluissa äidinkieltänsä sijaan englantia ja vain muutamalla osallistujalla oli tilaisuus antaa haastattelunsa äidinkielellään eli suomeksi. Toisinaan tämä johti hiukan kömpelöihin tai vaikeatajuisiin ilmauksiin, ja toisinaan vastauksista luultavasti kadotettiin nyansseja, jotka äidinkielisessä puheessa olisivat päässeet esiin. Suomen ja englannin kielen eroavaisuudet toimijuuden rakentamisen työkaluina jäävät tämän tutkimuksen ulkopuolelle, mutta ansaitsevat tulla huomioituksi myöhemmissä tutkimuksissa. On huomattava, että tässä tutkimuksessa yksityiskohtaiset kieliopilliset erot eivät vaikuttaneet toimijuuksien kategorisointiin, sillä samaan kategoriaan kuului aina sekä suomeksi että englanniksi rakennettuja toimijuuksia.

Tutkimuksen neljäntenä rajoituksena on aiemmin mainittu materiaalina käytettyjen novellien erityislaatu. Haastatteluissa luetut novellit eivät edusta ympäristökirjallisuuden valtavirtaa tai keskimääräistä otosta edes sellaisesta ympäristöfiktiosta, joka pyrkii nimenomaisesti alleviivaamaan muiden kuin ihmisolentojen toimijuutta. Lisäksi näissä novelleissa käytettiin ihmiskertojaa välittämään ei-inhimillisen ympäristön kokemusmaailmaa, mikä ei ole suinkaan ongelmaton ratkaisu. Valppaat lukijat kyseenalaistivatkin kertojan näennäisen ongelmattoman pääsyn ei-inhimillisen ympäristön perspektiiviin.

Kertomuksen potentiaali houkutellessa esiin monimutkaisempaa ajattelua ihmisen ja ei-ihmisen toimijuuksista on erityisen kiinnostava työkalu ilmastokriisin nostamisessa haasteissa. Tarvitsemme tapoja tunnistaa ja tutkia ihmisen ja ei-inhimillisen ympäristön yhteenkietoutuneita tarpeita, keinoja valaista ihmisille heidän omien näkökulmiensa rajallisuutta, ja välineitä työstää ilmastonmuutoksen nostattamia vaikeita ilmastotunteita (mm. Pihkala 2022). Haaste ei ole yksinkertainen. Tässä tutkimuksessa tehtiin aiempaa kirjallisuutta tukevia havaintoja siitä, kuinka kertomus työkaluna kääntyy helposti itseään vastaan esimerkiksi läpinäkyvän vai-

kuttamispyrkimyksen vuoksi (Dahlstrom 2014; Goodbody & Johns-Putra 2019). Tutkimuksen tulokset muistuttavat siitä, että pyrittäessä laajentamaan lukijoiden kuvauksia ei-inhimillisen ympäristön toimijuudesta kertomuksen keinoin on hyvä välttää suoraviivaisia oletuksia siitä, miten kertomukset luetaan ja niiden merkitystä rakennetaan.

Ekokriittisen projektin pyrkimyksenä on ollut tuottaa kulttuurinen muutos, johon sisältyy laajentunut ymmärrys kaiken elämän yhteenkietoutuneisuudesta, mutta esimerkiksi Clark (2015) on kritisoinut ilmastofiktioon ladattuja suuria odotuksia ja kysynyt, kuinka pitkälle muutos tiedossa ja kuvittelukyvyssä voi kantaa ympäristölle tuhoisien elämäntapojen muuttamisessa. Tämän artikkelin tarkoituksena ei ole ollut vetää yhtäläisyysmerkkejä kertomuspuheen ja sen välille, mitä ei-ihmiskeskeisten kertomusten lukeminen saattaisi toiminnan tasolla aiheuttaa. Empiirisen ekokritiikin kentällä olisikin hyvin tilaa tutkimukselle, jossa selvitetäisiin erilaisten kokeilevien, ihmiskeskeisyyttä horjuttamaan pyrkivien narratiivisten strategioiden ja niistä keskusteltaessa esiin nousevien toimijusrakennelmien yhteyttä ihmisten halukkuuteen toimia ympäristötietoisemmin. Jatkossa olisi mielenkiintoista tutkia myös lukijoiden reaktioita kertomuksiin, joissa kuvataan ei-inhimillisen ympäristön näkökulmaa pelkän mielellistämisen keinoin, esittämällä erilaisia eläimiä, prosesseja ja ympäristöelementtejä kognitiivisesti kykenevinä. Ei-inhimillisen ympäristön toimijuutta tarkastelevilla kertomuksilla ja niiden tutkimuksella on paikkansa kiihtyvän ekologisen tuhon maailmassa, jossa ihmisten on jatkuvasti uudelleenmääriteltävä ajatteluaan suhteessa ympäristöönsä.

*** Kiitokset:

Kiitän professori Marco Caraccioloa hyvästä yhteistyöstä samaan aineistoon perustuvan toisen artikkelin kirjoittamisessa. Kiitokset myös suostumuksen antamisesta analyysin jatkotyöstölle ja tämän artikkelin julkaisemiselle. Haluan kiittää myös Narrating the Mesh -projektin Gry Ulsteinia, Shannon Lambertia ja Kristin Ferebeeta antoisista keskusteluista, jotka auttoivat suuresti tämän artikkelin kirjoittamisessa.

LÄHTEET

- Alber, Jan 2009: "Impossible storyworlds—and what to do with them." *Storyworlds: A Journal of Narrative Studies* 1:79–96.
- Alber, Jan, Stefan Iversen, Henrik Skov Nielsen, ja Brian Richardson 2010: "Unnatural narratives, unnatural narratology: Beyond mimetic models." *Narrative* 18(2): 113–136.
- Barad, Karen. (2003). Posthumanist Performativity: Toward an Understanding of How Matter Comes to Matter. *Signs: Journal of Women in Culture and Society*, 28(3), 801–831. <https://doi.org/10.1086/345321>
- Braidotti, Rosi 2019: *Posthuman knowledge* (Vol. 2). Cambridge: Polity Press.
- Caracciolo, Marco 2021: *Narrating the Mesh: Form and Story in the Anthropocene*. Lontoo: University of Virginia Press.
- Caracciolo, Marco & Gry Ulstein 2022: "The Weird and the Meta in Jeff VanderMeer's *Dead Astronauts*." *Configurations* 30.1:1–23.
- Clark, Timothy 2015: *Ecocriticism on the Edge. The Anthropocene as a Threshold Concept*. Lontoo: Bloomsbury.

- Dahlstrom, Michael F 2014: "Using Narratives and Storytelling to Communicate Science with Nonexpert Audiences." *Proceedings of the National Academy of Sciences* 111(4): 13614–20, <https://doi.org/10.1073/pnas.1320645111>.
- Davies, Bronwyn & Rom Harré 1990: "Positioning: The discursive production of selves." *Journal for the Theory of Social Behavior* 20: 43–63.
- Farrier, David 2019: *Anthropocene Poetics: Deep Time, Sacrifice Zones, and Extinction*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Fludernik, Monika 1996: *Towards a "Natural" Narratology*. London: Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780203432501>.
- Goodbody, Axel & Adeline Johns-Putra 2019: Introduction Teoksessa Axel Goodbody ja Adeline Johns-Putra (toim.), *Cli-fi: A Companion* Oxford: Peter Lang, 1–17.
- Garrard, Greg 2004: *Ecocriticism*. Oxfordshire: Routledge.
- Haraway, Donna. (2016). *Staying with the Trouble: Making Kin in the Chthulucene*. Duke University Press. <https://doi.org/10.1215/9780822373780>
- Harré, Rom 1993: *Social being*. Blackwell: Oxford.
- Hegglund, Jon 2020: "Unnatural Narratology and Weird Realism in Jeff VanderMeer's *Annihilation*." *Environment and Narrative: New Directions in Econarratology*, 27–44.
- Iovino, Serenella & Serpil Oppermann 2012: "Material ecocriticism: Materiality, agency, and models of narrativity." *Ecozon@: European Journal of Literature, Culture and Environment* 3(1). <https://doi.org/10.37536/ECOZONA.2012.3.1.452>.
- James, Erin 2015: *The Storyworld Accord: Econarratology and Postcolonial Narratives*. Lincoln and London: University of Nebraska Press.
- Jolanki, Outi Hannele 2009: "Agency in talk about old age and health." *Journal of Aging Studies*, 23: 215–226.
- Kortekallio, Kaisa, Mariia Niskavaara, Hannah Ouramo, Juha Raipola, Tarja Salmela, Ate Tervonen & Sanna Karkulehto 2020: "Ehdotus ihmistä suhteellistavaksi sanastoksi." *Kirjallisuudentutkimuksen aikakauslehti Avain* 17(4).
- Kögler, Hans-Herbert 2010: "Recognition and the resurgence of intentional agency." *Inquiry* 53, 450–469.
- Lahtinen, Toni 2017: Tarina suuresta vedenpaisumuksesta: Risto Isomäen Sarasvatin hiekkaa ilmastofiktiona. Teoksessa Saija Isomaa & Toni Lahtinen (toim.), *Joutsen – Svanen erikoisjulkaisu 2 Pakkovoitosta ekodystopiaan: Kotimainen nykydystopia*, 73–87.
- Latour, Bruno 1996: "On actor-network theory: A few clarifications." *Soziale welt*: 369–381.
- Latour, Bruno 2011: "Network theory| networks, societies, spheres: Reflections of an actor-network theorist." *International journal of communication* 5:15.
- LeMenager, Stephanie 2017: Climate Change and the Struggle for Genre. Teoksessa Tobias Menely & Jesse Oak Taylor (toim.), *Anthropocene Reading. Literary History in Geologic Times* s. 220–238. Pennsylvania: The Pennsylvania State University Press.

- Małecki, Wojciech, Bogusław Pawłowski, & Piotr Sorokowski 2016: "Literary Fiction Influences Attitudes Toward Animal Welfare." *PLOS ONE* 12(2): e0172328. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0172328>.
- Malpas, Imogen 2021: "Climate fiction is a vital tool for producing better planetary futures." *The Lancet Planetary Health* 5(1): e12-e13, [https://doi.org/10.1016/S2542-5196\(20\)30307-7](https://doi.org/10.1016/S2542-5196(20)30307-7).
- Marchand, Jeffrey Scott 2018: Non-Human Agency. Teoksessa Rosi Braidotti ja Maria Hlavajova (toim.), *Posthuman Glossary*, Lontoo: Bloomsbury, 292–295.
- Nikander, Pirjo 2008: Constructionism and discourse analysis. Teoksessa James A. Holstein & Jaber F. Gubrium (toim.), *Handbook of constructionist research*, New York: Guilford Press, 413–428.
- Nikoleris, Alexandra, Johannes Stripple & Paul Tenngart 2017: "Narrating climate futures: shared socioeconomic pathways and literary fiction." *Climatic Change*, 143(3): 307–319. <https://doi.org/10.1007/s10584-017-2020-2>
- Palinkas, Lawrence A., Sarah M. Horwitz, Carla A. Green, Jennifer P. Wisdom, Naihua Duan, & Kimberly Hoagwood 2015: "Purposeful sampling for qualitative data collection and analysis in mixed method implementation research." *Administration and policy in mental health and mental health services research* 42(5): 533–544.
- Plumwood, Val 2009: "Nature in the Active Voice." *Australian Humanities Review*, 46. <http://australianhumanitiesreview.org/2009/05/01/nature-in-the-active-voice/>.
- Pihkala, Panu 2022: "Toward a Taxonomy of Climate Emotions." *Frontiers in Climate*, 3. <https://doi.org/10.3389/fclim.2021.738154>.
- Pope, Rob 1998: *The English studies book: An introduction to language, literature and culture*. Lontoo: Routledge.
- Potter, Jonathan & Alexa Hepburn 2008: Discursive constructionism. *Handbook of constructionist research*, New York: Guilford Press, 275–293.
- Pynnönen, Anu 2013: Diskurssianalyysi: tapa tutkia, tulkita ja olla kriittinen. Jyväskylän yliopiston kauppakorkeakoulun Working Paper N:o 379.
- Pälli, Pekka & Ella Lillqvist 2020: Diskurssianalyysi. *Kielentutkimuksen menetelmiä II*.
- Schneider-Mayerson, Matthew 2018: "The influence of climate fiction: an empirical survey of readers." *Environmental Humanities* 10(2): 473–500. <https://doi.org/10.1215/22011919-7156848>.
- Schneider-Mayerson, Matthew, Abel Gustafson, Anthony Leiserowitz, Matthew H. Goldberg, Seth A. Rosenthal & Matthew Ballew 2020: "Environmental literature as persuasion: an experimental test of the effects of reading climate fiction." *Environmental Communication*, 1-16. <https://doi.org/10.1080/17524032.2020.1814377>.
- Simula, Mikko 2012: Luonnossa liikkumisen kulttuuriset representaatiot: diskurssianalyysi suomalaisten luonnossa liikkumista käsittelevistä haastatteluista." *Studies in sport, physical education and health* 182. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.

- Toivonen, Heidi 2022: "Themes of climate change agency: a qualitative study on how people construct agency in relation to climate change." *Humanities and Social Sciences Communications* 9(1):1-11. <https://doi.org/10.1057/s41599-022-01111-w>
- Toivonen, Heidi ja Marco Caracciolo 2022: "Storytalk and Complex Constructions of Nonhuman Agency: An Interview-Based Investigation". *Narrative Inquiry*. <https://doi.org/10.1075/ni.21062.toi>
- Toivonen, Heidi 2019: *Constructions of agency and nonagency in psychotherapy: The 10 discursive tools model*. JYU dissertations 141. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.
- Trappes-Lomax, Hugh 2004: *Discourse Analysis*. Teoksessa Alan Davies ja Catherine Elder, (toim.), *The Handbook of Applied Linguistics*, Malden: Blackwell Publishing, 133–164.
- Trexler, Adam ja Adeline Johns-Putra 2011: "Climate change in literature and literary criticism." *Wiley Interdisciplinary Reviews: Climate Change* 2.2: 185–200.
- Ussher, Jane M. & Janette Perz 2014: "Discourse analysis." *Qualitative research in clinical and health psychology*, 226–237.
- Weik von Mossner, Alexa 2019: *Franny Armstrong's The Age of Stupid (2009)*. Teoksessa Axel Goodbody ja Adeline Johns-Putra (toim.), *Cli-fi: A Companion*, Oxford: Peter Lang, 123–129.
- Weik von Mossner, Alexa 2017: *Affective ecologies*. Columbus: The Ohio State University Press.
- Yamamoto, Mutsumi 2006: *Agency and impersonality: Their linguistic and cultural manifestations*. Amsterdam: John Benjamins. <https://doi.org/10.1075/slcs.78>

Kirjoittaja

Toivonen, Heidi, PsT, apulaisprofessori, Twenten yliopisto

Liite I

Haastatteluissa käytetyt kertomukset, kirjoittaja Aurora Ala-Hakula

The Giving Tree

I walk around a vegetable market in the Kievan heat, make my way to a bakery and from there on to an ice cream parlour in the shade of hundreds of horse chestnuts. As I scour for delicacies, a verdant roof of treetops of trees more than ten meters wide arches over me. It is the most beautiful time of the year, when the white, columnar flowers of horse chestnut embellish the city and their honey scent spreads everywhere.

I head to a park with even more of these wonderful trees than there are by the street. One tree in particular is especially popular, since it's the oldest and provides the best shade from the sun. As people enjoy a lick of their ice cream in the shadow of the old tree, they hardly fathom that the legendary flora arching over them is an endangered species growing predominantly both domestically and cared for by people.

The old horse chestnut, on the other hand, can only live in the park as a beautiful, decorative tree and as a parkgoers' sunshade. It is an involuntary prisoner of its species-specific traits and can only thrive in a suitable environment. In actuality, all the while living in the park, the tree is waiting for a chance to go wild once more and spread according to its own will.

The tree is dreaming of a life in which its seeds could live among grass stalks in the untouched, open nature. It dreams of an environment, in which the human species does not restrict the living space of flora and fauna with such a massive impact. Could you have believed this about the horse chestnut of the park?

Seekers and Fools

A plethora of paths surround Mt. Fuji, laying bare how time and time again people went on a pilgrimage in search of sacred experiences. People pursue the snow-white mountain peak. They wander towards it feeling like small, poor creatures torn to pieces by hardships regarding money, work, and relationships. The weight of everyday worries falls off of their shoulders as they progress step by step further down the path. With each step, they find their way closer to independence and freedom.

People wander higher and higher up the smooth and hard stone paths. The higher they get, the more often snow falls down from the sky. Snow permeates through the thin fabric of the hiking cloak and touches the neck and the chest with a cold embrace. Simultaneously, the erratic behaviour of other people feels bothersome and the challenges posed by work exhaust them. Nature in particular seems overpowering and unpredictable since it rules over people's lives and prevents emancipation.

People wander towards the top of the mountain. They absorb the inner freedom of hermits living in the caves of Mt. Fuji. To them, nature feels lifeless and everlasting and they want the serenity of the mountain top within them. They want to become one with the wind, snow, and stone. They do not want to be torn by their own desires and sentiment. They want to be eternal and sacred like Fuji.

People do not look around them. They do not notice the other wayfarers beside them. They do not notice the marks left by other people, the channels honed onto the mountain surface. Due to their individuality, they cannot comprise their activity on the hike as a species. People do not note that they are no longer one with the wind, snow, and stone. Instead, they have become a force of nature altering wind, snow, and stone.

Icebergs

Icebergs are the freest beings in the world. No external restraint binds their movement or composition. They move solely by the force of the winds of the world. They flow onwards in the glacial night of the arctic and carry the souls of countless sea animals and the sailors of sunken fleets within them.

Icebergs resemble cathedrals, although no proponent of any religion of the human race has built or altered them. They are born solely of their own volition and the mystique of the eternal winter created by nature. Wild and ferocious, icebergs break free from the ancient polar glaciers of the Earth that maintain the climate and habitat familiar to us.

The icebergs of the North Pole do as they will! They drift across the sea without expecting the adoration of anyone. Oh how tall they are! How they twinkle in the radars of ships! How unpredictable they are for humans!

There is nothing more saddening than a dying iceberg. It can feel its shiny and radiant highness melting degree by degree into the shivery sea. The iceberg exerts itself as sunlight hits it, but no other option remains but to release dangerous gas into the air and reveal history's great mysteries to humans by means of fossils.

No, there is something even more saddening! The saddest thing of all is the death of ancient polar glaciers. They do not want to alter their ancient form, which frees the gods of destruction and chaos from within. From the perspective of human lifetime, the melting of polar glaciers causes a chaotic silence and darkness lasting millennia, even millions of years. Could we switch on the ship radar and prevent this change from happening?

Liite 2

Haastatteluprotokolla**I. Orientaatio -näkemykset ympäristöaiheista**

- I.1. Kuvaisitko poliittisia näkemyksiäsi?
- I.2. Kuvaisitko näkemyksiäsi ympäristöongelmista?
- I.3. Mitä ilmastonmuutos tarkoittaa sinulle?

((tekstin lukeminen näytöltä samanaikaisesti haastattelijan kanssa))

2. Lukukokemus

- 2.1. Millainen kokemus oli tämän kertomuksen lukeminen?
- 2.2. Kertoisitko vähän siitä miten luit tekstin: luitko sen objektiivisella tavalla, hiukan etäämpää, vai menitkö tekstin sisään ottamaan kertojan/ei-inhimillisen ympäristön elementin [muokkaa sen mukaan mikä teksti kyseessä] näkökulman?

3. Toimijuus**3a) Toimijuus kertomuksessa ja suhteessa siihen**

- 3.1. Millaista oli kuvitella [mainitse kertomuksen ympäristöfokalisoija eli puu, jäävuori tai vuoristo] lukemassasi kertomuksessa?
- 3.2. Millainen toimija tämä [mainitse kertomuksen ympäristöfokalisoija] oli lukemassasi kertomuksessa, toisin sanoen, mitä se pystyi tekemään?
- 3.3. Millaisia toimijoita ihmiset olivat lukemassasi kertomuksessa, eli mitä he kykenivät tekemään?
- 3.4. Saiko tämä kertomus kiinni jotakin suhteesta ihmisen ja ei-inhimillisen ympäristön välillä?

Nyt siirrymme pois tästä kertomuksesta ja kyselen sinulta enemmän yleisesti ajatustasi ympäristön suhteen.

3b) Toimijuus suhteessa ympäristöön yleensä ja ilmastonmuutokseen

- 3.5. Miten kuvaisit suhdettasi eläimiin?
- 3.6. Miten kuvaisit suhdettasi rakentamattomaan ympäristöön?
- 3.7. Kuvaisitko merkityksellisen kohtaamisen joka sinulla on ollut joko eläimen tai ympäristön/luonnon kanssa?
- 3.8. Millainen toimija ympäristö on, eli mitä se pystyy tekemään?
- 3.9. Miten kuvaisit ilmastonmuutosta toimijana, eli mitä se pystyy tekemään?
- 3.10. Mikä on ihmisten rooli ilmastonmuutoksessa?
- 3.11. Miten näet omat mahdollisuutesi toimia suhteessa ilmastonmuutokseen?
- 3.12. Luuletko että aiemmin lukemallasi kertomuksella voisi olla vaikutusta siihen mitä ajattelet tai teet suhteessa ilmastonmuutokseen?
→ Jos ei, niin → Muuttaisitko kertomuksessa jotakin lisätäksesi sen vaikutusta?
- 3.13. Luuletko että kaunokirjallisuudella yleensä voisi olla vaikutusta siihen kuinka ihmiset ajattelevat ja toimivat suhteessa ilmastonmuutokseen?